

FLEXIBELE LEERWEGEN IN HET ONDERWIJS

DRIELUIK

Alhoewel de regelgeving de inrichting van flexibele leerwegen in het basis en secundair onderwijs al langer mogelijk maakt, merken we bij veel scholen nog de schroom om daar actief op in te zetten. Toch kunnen flexibele leerwegen een antwoord bieden op de verscheidenheid die vandaag in onze scholen aanwezig is. In dit drieluik lichten we een tipje van de sluier over flexibele leerwegen op. Machteld Vandecandelaere geeft in vogelperspectief weer wat haar onderzoek over flexibele leerwegen aan het licht gebracht heeft. Kris Loobuyck, begeleider competentieontwikkeling in Oost-Vlaanderen, geeft concrete, praktische tips en ten slotte schetst directeur Tom Cox een praktijkvoorbeeld van flexibele leerwegen.

Machteld Vandecandelaere is onderzoeker aan het centrum voor onderwijs-effectiviteit en –evaluatie van KU Leuven.

🗨️ *Welke mogelijkheden tot flexibele leerwegen zijn er in Vlaanderen voor basis- en secundair onderwijs?*

Vlaamse scholen hebben de mogelijkheid om flexibele leerwegen in te richten. De praktijken kunnen in drie verschillende vormen van flexibele leerwegen of flexibel werken ingedeeld worden. In die zin is 'flexibele leerwegen' een containerbegrip. In het secundair onderwijs kan verwarring ontstaan met de zogenaamde flexibele leertrajecten. Sinds 2011 kunnen scholen gebruikmaken van die trajecten om bepaalde groepen van leerlingen vrij te stellen of op een andere manier te attesteren op het einde van het schooljaar. Dat kan enkel als er voldaan is aan een aantal voorwaarden, zoals een principiële beslissing van het schoolbestuur. Flexibele leertrajecten zijn met andere woorden voorbeelden van flexibele leerwegen, maar vallen er niet mee samen.

Ten eerste kunnen leraren in de klas flexibel inspelen op diverse leerbehoeften via verschillende vormen van *binnenklasdifferentiatie*. Dat omvat het proactief, positief en planmatig omgaan met verschillen tussen leerlingen in de klasgroep, met het oog op het grootst mogelijke leerrendement voor elke leerling. In het jaarklassensysteem betekent het dat de leraar differentieert tussen leerlingen van dezelfde leeftijd binnen een bepaald leerjaar.

Ten tweede kunnen scholen meer *structurele vormen van externe differentiatie* implementeren. Dat zijn praktijken van flexibele leerwegen die het

jaarklassensysteem doorbreken. De school vangt verschillen tussen leerlingen bijvoorbeeld op door hen anders te groeperen, zoals in multileeftijdsklassen of klas- en leerjaaroverstijgende niveaugroepen. Zulke alternatieve groeperingen brengen dikwijls meer mogelijkheden tot interne differentiatie met zich mee. Vormen van externe differentiatie in het secundair onderwijs betreffen bijvoorbeeld de mogelijkheid om te attesteren per graad, met flexibele uurroosters te werken, vakken te bundelen of structureel ingebouwde uren voor remediëring, verbreding en verdieping in te richten.

De derde vorm van flexibele leerwegen omvat *praktijken die op specifieke doelgroepen gericht zijn*. Dat zijn praktijken waar, in tegenstelling tot de andere twee vormen, niet systematisch alle leerlingen van een school mee te maken krijgen. Voorbeelden van dergelijke praktijken zijn niveauewerking voor specifieke doelgroepen en individuele remediëring, verdieping of verbreding. In het secundair onderwijs kan - na toestemming van het schoolbestuur om flexibele leertrajecten in te richten - de klassenraad een leerling bijvoorbeeld vrijstellen voor leerstofonderdelen of vakken die hij al eerder met vrucht heeft doorlopen. Op dezelfde manier kunnen hoogbegaafde leerlingen, leerlingen met een leerstoornis of een tijdelijke leerachterstand voor bepaalde leerstofonderdelen vrijgesteld worden. Door vrijstellingen toe te kennen, komt ruimte vrij voor een gedeeltelijk alternatief programma dat qua aantal wekelijkse lessen gelijk is aan het standaardprogramma. Zittenblijvers kunnen tijdens de vrijgestelde uren bijvoorbeeld vakken volgen in een hoger leerjaar (bij hun vroegere klasgenoten), zelfstandig remediëringsoefeningen verwerken voor vakken waarmee ze moeite hebben of door de leerlingenbegeleiding ondersteund worden.

🗨️ *Welke verschillende vormen van flexibele leerwegen heb je gedetecteerd?*

In Vlaanderen heerst er nog grote terughoudendheid en koudwatervrees tegenover flexibele leerwegen. Scholen twijfelen of iets wettelijk kan of hebben soms ook wel angst om meer zorgleerlingen aan te trekken dan hun draagkracht toelaat. In het onderzoek naar 'Flexi-▶

bele leerwegen in Vlaanderen' gingen mijn onderzoeksgroep en ik op zoek naar het verhaal van scholen die de koudwatervrees proberen te overwinnen en ervoor kiezen te experimenteren met flexibele leerwegen. De aanleiding in die scholen is dikwijls de ervaring dat het jaarklassensysteem onvoldoende ruimte biedt om alle leerlingen maximale ontplooiingskansen te bieden. Voor die scholen strookt het jaarklassensysteem niet langer met de pedagogische visie die ze koesteren.

Uit ons onderzoek blijkt dat structurele vormen van externe differentiatie vaker voorkomen in het basisonderwijs. Dat wil zeggen dat ze kiezen voor leerjaar- en klasoverstijgende praktijken voor alle leerlingen, zoals het groeperen van leerlingen in multileeftijdsklassen en niveaugroepen voor bepaalde leergebieden. Secundaire scholen kiezen, wellicht wegens de gradenstructuur en de complexere opbouw van de lessenroosters, meestal voor flexibele leerwegen die op leerlingen met een specifiek profiel of behoefte gericht zijn.

Welke tips heb je voor scholen die de stap naar flexibele leerwegen willen zetten?

Naast het in kaart brengen van de mogelijkheden in Vlaanderen, gingen we na wat de randvoorwaarden en valkuilen zijn bij de implementatie van flexibele leerwegen. Zo blijken drie randvoorwaarden onontbeerlijk:

- het ontwikkelen en expliciteren van een inclusieve visie als fundament;
- het afstemmen van bepaalde organisatorische aspecten, zoals een aangepaste infrastructuur of lessenrooster, en voldoende financiële mogelijkheden of uren om op maat te kunnen werken;
- passende competenties bij de leraren.

In het boek 'Flexibele leerwegen: Inspiratiegids voor basisonderwijs en secundair onderwijs' (Vandecandelaere et al., 2016) delen acht basis- en acht secundaire scholen die aan de slag gingen met flexibele leerwegen, hun verhaal en belichten we de uitdagingen die daarmee gepaard gaan.

Kris Loobuyck is begeleider competentieontwikkeling in de regio Oost-Vlaanderen.

Hoe kunnen scholen zich voorbereiden om de stap te zetten naar werken met flexibele leerwegen?

Ik lees in het onderzoek dat ze zich voornamelijk op het organiseren van flexibele leerwegen zelf gericht hebben. Ikzelf focus vooral op binnenklasdifferentiatie en flexibel met het curriculum leren omgaan. We zien zowel in het basis- als in het secundair onderwijs al mooie praktijken. Er zijn daarnaast nog mogelijkheden die leraren en lerarenteams kunnen benutten.

Een eerste 'mindshift' zit in de houding hoe je naar leerlingen kijkt. Waar zit die leerling qua voorkennis, achtergrond, interesses ...? Hoe kun je als leraar je instructie, feedback, ondersteuning ... aanpassen? Scholen doen dat nu al vanuit hun ervaring met leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften (SOB). Maar het kijken naar 'wat heeft die leerling nodig?' is ruimer dan alleen kijken naar leerlingen met SOB. Een leerling zonder label kan bijvoorbeeld bij het leren ook moeilijkheden ervaren. Of voor een leerling met een label kunnen minder hoge verwachtingen gesteld worden. Het is dus zeker niet zo dat je eerst een leerling met SOB in de groep moet hebben, voor je 'flexibel' naar het curriculum kijkt. Je onderzoekt welke barrières een leerling ervaart bij het leren en hoe de leeromgeving aangepast kan worden.

Denken vanuit een 'fixed mindset' naar denken vanuit een 'growth mindset' zie ik als een tweede mentaliteitswijziging. Wat kan die leerling op dit moment nog niet en wat heeft hij nodig om

het wel te kunnen? We kijken daarbij ontwikkelingsgericht naar onze leerlingen. Als leraar kijk je positief verwonderend naar je leerlingen, zoals grootouders naar hun kleinkinderen kijken.

Kun je een aantal voorbeelden geven van hoe leraren en schoolteams bovenstaande elementen concreet kunnen aanpakken?

In regio Oost-Vlaanderen ontwikkelden we de curriculumbingo. Dat is een overzicht van verschillende kapstokken om flexibel met het curriculum om te gaan.

- Vertrek vanuit de leerplandoelen. Wat moet een leerling kennen en kunnen? Wat is het doel van deze les? Formuleer je lesdoelen herkenbaar en verwijst er meermaals naar. We kijken daarbij bewust naar het curriculum: wat is haalbaar? Wat is haalbaar mits redelijke aanpassingen? Wat lijkt moeilijk haalbaar?
- Kunnen doelen die moeilijk haalbaar lijken op een andere manier bereikt worden? Bijvoorbeeld door meer tijd te geven, in deeldoelen te splitsen, het beheersingsniveau aan te passen ... Belangrijk is om aan te sluiten bij de zone van de naaste ontwikkeling.
- Gebruik de pedagogisch-didactische wenken uit het leerplan. Er staat veel informatie over hoe je kunt evalueren, welke werkvormen je kunt gebruiken, hoe leerlingen tot leren komen.
- Interpreteer leerplandoelen functioneel en flexibel. Welke doelen zijn bijvoorbeeld belangrijk voor het latere leven? Welke doelen kunnen geschrapt worden, omdat ze in de verdere finaliteit van de richting niet meer aan bod komen?
- Een handboek is soms een handboei. Gooi ballast uit het handboek overboord en vul aan met eigen inhoud, opdrachten, evaluaties. Toets het handboek aan de leerplandoelen en pas waar nodig aan.
- Geef gerichte feedback aan je leerlingen. Focus daarbij op 'feed-up' (waar moet de leerling naartoe?), op 'feedback' (waar staat de leerling nu?), op 'feed-forward' (hoe kun je als leraar de leerling helpen om de juiste stappen te zetten?).
- Kijk breed naar het curriculum. Focus niet alleen op de doelen, maar ook op methoden, materialen, evaluatiewijzen. De leerplandoelen zijn onze wegwijzers en het materiaal, de methodes en onze wijze van evalueren de middelen om in die richting te gaan.
- Zet een positieve bril op. Een belangrijke grondhouding is om te kijken waar een leerling staat en wat lukt, omdat dat uiteindelijk perspectieven biedt om met de leerling aan de slag te gaan.
- Werk samen met ouders. Benut oudercontacten om samen na te denken over vragen als 'wat maakt dat jouw kind tot leren komt en wat heeft hij daarbij nodig'. Ouders kunnen veel vertellen over hoe hun kind thuis leert, of net niet tot leren komt.
- Kijk toekomstgericht naar leerlingen. Welke doelen zijn belangrijk voor het latere leven? In welke mate zijn ze relevant en waardevol om het in het werkveld goed te doen?
- Doe als leraar aan zelfreflectie. Je geeft dikwijls les op basis van je eigen leerstijl (en voorkeuren). Maar is dat ook die van je leerlingen? Spiegel je eigen leraarstijl aan de leerstijl van je leerlingen en kijk of je op die manier iedereen in de klas bereikt.
- Werk samen met collega's. Vakgroepen zijn daar het ideale forum voor. Denk samen na over hoe alle leerlingen tot leren kunnen komen. Bekijk samen het leerplan kritisch.
- Vertrek vanuit barrières. Welke barrières ervaren leerlingen om tot leren te komen? Door die vraag te stellen, willen we loskomen van het label-denken en kijken hoe we tot leerwinst kunnen komen door de leeromgeving van de leerling aan te passen.
- Gebruik visuele ondersteuning. Door in te spelen op verschillende zintuigen, begrijpen leerlingen de leerinhouden sneller en zijn ze gemotiveerder.
- Durf 'out of the box' te denken. Durf een aanpassing voor een aantal leerlingen toe te passen voor de hele klasgroep, ook al lijkt niet iedereen daar op het eerste zicht nood aan te hebben. Durf los te komen van gestandaardiseerde evaluaties. Durf te werken met coöperatieve werkvormen, met co-teaching. ►

Een ander instrument dat ik kort wil toelichten, is het werken met leersleutels voor curriculumaanpassingen. De centrale vraag daarbij is: 'Hoe kun je je materiaal aanpassen?'. Die leersleutels zijn op de cognitieve kaart van Feuerstein gebaseerd (bron: Polyfonie in de klas).

Kijk naar de herkenningsgraad: in welke mate hebben leerlingen een link met de leerinhouden? Wat is hun voorkennis? Houd dus rekening met de beginsituatie van de leerling. Pre-teaching inzetten, woordenlijsten of (beeld)materiaal toevoegen zijn daarbij mogelijke aanpassingen.

Hoe pas je je instructiewijze aan? Op welke manier kun je instructie brengen, zodat je de meervoudige intelligentie van leerlingen aanspreekt? Bijvoorbeeld verbaal ondersteunen en beeldmateriaal gebruiken.

Hoe help je leerlingen bij het verwerken van informatie en de aanpak van opdrachten? Daarbij spelen drie elementen een rol: helpen bij de input (begrijpt de leerling de vraag?), helpen bij de verwerking (kan de leerling de opdracht verwerken?) en helpen bij de output (hoe kan de leerling aantonen wat hij geleerd heeft?).

De complexiteit van de opdracht verlagen of verhogen. Soms krijgen leerlingen bijvoorbeeld te veel informatie of denkhandelingen aangeboden, dan kunnen ze een stappenplan gebruiken.

Verlagen of verhogen van de abstractiegraad. Sommige leerlingen zullen baat hebben bij een hoge abstractiegraad, anderen zullen eerder nood hebben aan concreet beeldmateriaal, verhalen, ervaringen, begrippen.

Verlagen of verhogen van de automatiseringsgraad. Herhaling helpt om te automatiseren: bij opdrachten kunnen we de hoeveelheid oefeningen aanpassen of meer of minder variëren.

Wat zijn randvoorwaarden voor de succesvolle implementatie van flexibele leerwegen?

Bij een aantal randvoorwaarden ligt de focus op schoolniveau. Denk bijvoorbeeld aan het creëren

van voldoende draagvlak (waar de vakwerkgroep een ideaal forum voor is) en het samen ontwikkelen van een duidelijke visie. Daarbij is ondersteuning vanuit de directie ook een cruciaal element.

Er zijn daarnaast nog een aantal eerder praktische, maar daarom niet minder belangrijke randvoorwaarden, zoals het agenderen van het onderwerp als een vast agendapunt op een personeelsvergadering, hospiteren bij elkaar om zo goede praktijken te delen of uitbouwen van een lerend netwerk met andere scholen.

Ten slotte is ook professionalisering een cruciale randvoorwaarde. Creëer mogelijkheden voor leraren om vorming te volgen over hoe je flexibel met het curriculum kunt omgaan. Schep vervolgens ook de ruimte om daar in de klas zelf actief mee aan de slag te gaan.

Tom Cox is directeur van de Middenschool Kindsheid Jesu in Hasselt en voorzitter van LIEN-Vlaanderen, lerend en inspirerend netwerk voor de eerste graad secundair onderwijs.

Welke visie op flexibele leerwegen heeft jouw school?

Leerlingen komen vanuit een zeventigtal basisscholen in onze school terecht. Hun startposities en contexten zijn bijgevolg ontzettend divers. Onze school wil voor iédere leerling, ongeacht zijn achtergrond, kennen of kunnen, kwaliteitsvol onderwijs organiseren door een zo breed mogelijke basisvorming voor iedere leerling te voorzien in een heterogene setting.

Door de steeds groter wordende diversiteit konden we dat principe niet meer voldoende waarmaken in ons vorig onderwijsmodel (waarbij iedereen min of meer hetzelfde aangeboden kreeg). Daarom zijn we vandaag geëvolueerd naar een onderwijsconcept waarin flexibel ingezet kan worden op de leernood van de individuele leerling. In plaats van ons te focussen op de verschillen tussen onze leerlingen (en te zeggen 'hoe moeilijk dat wel is') zijn we net die verschillen gaan inzetten in het leerproces, waardoor we tot een kwaliteitsvol resultaat voor iedere leerling van de groep komen.

Dat is een kansgevend systeem, omdat we op ieder moment in het leerproces van leerlingen kunnen ingrijpen. Wanneer een leerling niet mee is, pakken we dat onmiddellijk vast en hoeft die leerling niet te 'zakken' omdat hij daarna weer bij de groep kan aansluiten. Wanneer een leerling gedemotiveerd lijkt te raken door onderpresteren, zullen we die onmiddellijk in een uitdagend traject onderbrengen. Beiden – zowel de leerling die remediëring nodig heeft als de leerling die uitgedaagd moet worden - krijgen onmiddellijk de kans om zich verder te ontwikkelen binnen hun eigen leerproces. Op die manier slagen we erin om iedere leerling aan boord te houden.

Hoe wordt er concreet via flexibele leerwegen gewerkt?

Ons onderwijsmodel neemt het individu als vertrekpunt (wat heeft deze leerling nodig op dit ogenblik om een volgende stap in zijn leerproces te zetten?) en houdt rekening met ieder ander lid van de groep (wie van de groep heeft nog specifieke noden?). Concreet organiseren we allerlei onderwijsprocessen die, afhankelijk van de nood, per leerling zullen verschillen.

Flexibele leerwegen krijgen dan vorm via remediëringstrajecten of verbredingstrajecten. Remediëringstrajecten zijn voor leerlingen die 'leerachterstand' hebben voor een bepaald vak met het doel om die achterstand zo snel mogelijk weg te werken. Zo kunnen leerlingen, individueel of in kleine groepjes, getraind worden in de herhaling van bepaalde leerstofonderdelen,

waarna ze weer bij hun basisgroep aansluiten. Verbredingstrajecten zijn er voor leerlingen die een 'leervoorsprong' hebben voor een of meer vakken. Het doel daarvan is die leerlingen te blijven uitdagen door hun onderwijstijd in te vullen met een voor hen verdiepende materie. Zo kunnen leerlingen werken rond taal (Nederlands, Japans, Frans, Spaans ...) of rond projecten als Europa, schooljournaal, milieu, energie ...

Die trajecten worden mogelijk gemaakt doordat we leraren flexibel inzetten 'daar waar nodig is'. We noemen dat concept 'vlinderleraren'. Dat zijn leraren die voor bepaalde uren klasvrij, maar niet lesvrij zijn. Op vakgroepniveau wordt gekeken waar de leerachterstanden of leerruimten bij onze leerlingen liggen. Op basis daarvan wordt dan bepaald wanneer en hoe die vlinderleraren ingezet worden. Zo kan een vlinderleraar een collega in de klas ondersteunen. Een vlinderleraar kan ook vanuit verschillende klassen een aantal leerlingen samenbrengen ►

om bijvoorbeeld een stuk leerstof opnieuw uit te leggen of om extra oefeningen te maken. Of een vlinderleraar kan een groep leerlingen begeleiden die aan hun verbredingsproject aan het werken zijn.

Wat zijn effecten op leerlingen van het werken via flexibele leerwegen?

Uit de opvolging van onze leerlingen kunnen we drie effecten afleiden. De leerprestaties van alle leerlingen zijn verbeterd. Wanneer we de resultaten van onze leerlingen aan de start van de eerste graad in een gausscurve voorstellen, zien we dat bijna alle leerlingen op het einde van de eerste graad binnen die gausscurve naar rechts opgeschoven zijn. Een tweede effect is de stijging in leermotivatie. Leerlingen voelen zich persoonlijker aangesproken en betrokken bij het leerbeuren op school. We stellen vast dat zij een groter engagement ten opzichte van hun eigen leerproces en ten opzichte van elkaar opnemen. Tot slot zijn we blij te kunnen vaststellen dat ook de relatie tussen leerling en leraar erg positief is. Uit bevragingen geven leerlingen bijvoorbeeld aan dat ze zich gelijk behandeld voelen én dat ze van de leraren veel kansen krijgen.

Wat zijn effecten op leraren van het werken via flexibele leerwegen?

We merken nagenoeg nóg grotere effecten bij onze leraren. Door die vormen van onderwijs is hun manier van denken geëvolueerd. Ze werken vandaag met leerlingen vanuit het geloof in de ontwikkelingsmogelijkheden van alle leerlingen, waardoor boeiende leerprocessen in de klas vorm krijgen. Samenwerking is daarbij onontbeerlijk. De school organiseert, buiten de 22 uren lesopdracht, heel wat overlegfora tijdens de werkdag: wekelijks ingeroosterde vakgroepwerking, projectbesprekingen, rondetafelbesprekingen, uren klassenleraar ... Op die manier worden leerprocessen op gang getrokken en projecten ontwikkeld. De collegialiteit is daardoor intens. De collega's halen een grote voldoening uit hun job, omdat ze vaak en snel resultaten van hun werk bij leerlingen zien. Door die grote betrokkenheid van onze collega's wordt de werkdruk naar ons aanvoelen niet ervaren als belasting, maar veeleer als een gedrevenheid om het beste uit iedere leerling te halen.

Lien De Feyter

lien.defeyter@katholiekonderwijs.vlaanderen

